

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ

МАКСИМ ГОН

«ПОДОРОЖ ЕПОХАМИ»
ЯКОВА САМОЙЛОВИЧА ХОНІГСМАНА.
ПАМ'ЯТІ ВЧЕНОГО, ВЧИТЕЛЯ, ГРОМАДЯНИНА

8 жовтня 2008 року завершився земний шлях Якова Самойловича Хонігсмана. Відійшла у вічність людина, чие життя є яскравою ілюстрацією перипетій історії єврейського народу ХХ – початку ХХІ ст. Друга світова війна, т. зв. четвертий поділ Польщі, а згодом – окупація її Німеччиною, пошук свого місця в новій батьківщині – країні, яка не спромоглася втілити в суспільну практику задекларований принцип національної рівності. Ще через півстоліття – нова суспільна трансформація, постання суверенної України, яка спонукала сучасників до серйозних внутрішніх дискусій і формулювання відповідей на непрості питання...

Така «подорож епохами» Я.С. Хонігсмана визначена провидінням: Бог дарував йому довге, 87-літнє життя. Воно розпочалося 1921 р. – час, коли в Східній Європі будувалися національні держави, доба згорання демократії, стрімкого ускладнення міждержавних взаємин, початку Другої світової війни. Остання визначила долю Я.С. Хонігсмана: восени 1939 р. він залишив Люблін, в якому народився. Позаду залишилися реалії життя багатодітної єврейської робітничої сім'ї, нетривале навчання в хедері, згодом – у відомій у Польщі

Люблінській ешиві. Неповну середню освіту Яків Хонігсман здобув 1936 р., коли закінчив сьомий клас польської «повшехної» школи. Відтоді він розпочав свій трудовий шлях: робота в ремісничій майстерні поєднувалася з навчанням у школі робітничої молоді.

СРСР – друга гавань Я.С. Хонігсмана. Перебравшись у цю країну на початку Другої світової війни, він шукає свого місця «під сонцем»: працює в колгоспі, вантажником на швейній фабриці, навчається на курсах учителів сільських шкіл... Евакуювавшись на Схід, служить у складі Особливої експедиції Наркомнафти СРСР... Згодом, закінчивши у липні 1945 р. Київський державний університет, перебирається до Львова. Він влаштовується на роботу бібліотекарем у Кабінет єврейської та східної літератури, який очолював В. Щурат, згодом працює в обласному архіві. Робота в цих установах дає імпульс до самостійних наукових студій. Улітку 1960 р. Я.С. Хонігсман захищає в Москві кандидатську дисертацію.

Проживаючи у Львові, він працевлаштовується в Дрогобицькому педагогічному інституті. Тринадцять років учений і викладач живе на колесах: автобусом добирається на роботу, ним щодня повертається додому. Години, що проведено в цих подорожах, використовуються для осмислення нових теоретичних гіпотез. У 1962 р. він видає свою першу книгу. Через десять років здобуває науковий ступінь доктора економічних наук. Учений передає свої знання молоді в Тернопільському фінансово-економічному інституті, з 1976 р. – у Львівській політехніці.

Таким чином, другий етап життя Я.С. Хонігсмана – час адаптації в новій для нього країні. Державі, яка особливо його не пестила, проте стала тією вітчизною, де Яків Самойлович реалізував себе як учений. Серед його здобутків цього періоду життя – одруження: Рита Михайлівна стала вірним соратником Я.С. Хонігсмана в усіх його починаннях. Разом вони зустріли й трансформацію СРСР, власне – його крах і утворення на уламках радянської держави національних держав. Відбулася третя «подорож» знаного на той час вченого, одного з провідних фахівців економічних процесів на західноукраїнських землях: тодішнє суспільство, що конструювалося на класових ідеалах і комуністичних догматах, розпочало інтеграцію в національні цінності.

Постання нової шкали суспільних цінностей не могло пройти повз увагу Якова Самойловича. Як інтелектуал, він був приречений відреагувати на масштабну трансформацію, виникнення атмосфери особливої уваги націй, що проживали в СРСР, до свого історичного минулого. До зосередження уваги на новому театрі наукових студій його закликала історична пам'ять, яку посилював біль за загиблю в полум'ї Голокосту родиною. Таким чином, вітер перемін і суспільно-політична атмосфера, що запанувала в третій країні, громадянином якої став Я.С. Хонігсман, означили вектор його нових наукових

пошуків: історія євреїв Галичини та Катастрофа. Успіху вченого на цьому шляху сприяло володіння мовами: він вільно спілкувався на їдиш, німецькою, польською. Відтак мав добрий зачин для успішного синтезування історіографії за досліджуваними проблемами й архівними джерелами.

Ніби наздоганяючи втрачений час, коли протягом десятиліть на єврейську історію в СРСР було накладено табу, Яків Самойлович розробляє різні наукові теми. Серед них – історія євреїв Західної України й Польщі, виникнення й розвиток сіонізму, єврейське землеробство в Україні, проблеми ксенофобії й антисемітизму... З часом, у 1998 р., розлогі за тематичним аспектом розвідки вченого публікуються в книзі, назва якої влучно відобразила широкий спектр проблем, які досліджувалися ним: «Люди, годы, события. Статьи из нашей давней и недавней истории». Кількома роками раніше Я.С. Хонігсман стає одним із співавторів короткого нарису історії євреїв України – двотомника, який тривалий час був абеткою для тих, хто розпочинав вивчення цього аспекту вітчизняної історії. Значно пізніше, наприкінці життя, вчений збагачує свій науковий доробок дослідженням «Люблин, город моего детства и юности». Він відтворює історію євреїв з початку XIV ст. – часу, коли вони вперше згадуються в історичних джерелах як мешканці міста, до знищення громади під час Голокосту. Тим самим учений символічно вклонився єврейській громаді, родині, віддав данину своїй юності...

Хоча вчений розробляв різні аспекти єврейської історії, доносив результати своїх пошуків до громадськості – численні публічні виступи й публікація статей у єврейській пресі, наукових журналах – поступово визначається фокус його наукової уваги. Яків Самойлович концентрується на Голокості. Можливо, це важкий відголосок внутрішнього переживання: «тягаря» виживання єдиного з родини Хонігсманів, намагання зрозуміти причини спалаху антисемітизму, ненависті в Європі, пошук відповідей на питання про перебіг подій у час «остаточного вирішення єврейського питання»... А можливо, мотивом стають інші причини (зокрема, недослідженість цієї трагічної історії в радянський час). Я так і не встиг поговорити про це з Вченим...

Він працював надивовижу несамовито для своїх років. Рита Михайлівна не раз бідалася з того приводу, що Яків Самойлович годинами не вставав із-за робочого столу. Водночас працьовитість вченого, вміння чітко й влучно формулювати свої думки, обстоювані положення стали передумовою опублікування низки нових праць. Вони оприлюднюються в найзначніших збірниках, що присвячувалися проблемам Голокосту (наприклад, у нарисах «Катастрофа і опір українського єврейства (1941–1944)»), знаходять відголос у науковому середовищі Ізраїлю, Польщі, США, Німеччині... Одночасно вчений видає низку нових досліджень. Серед них – брошура «Катастрофа львівського єврейства» (1993 р.). З-поміж фундаментальних праць Я.С. Хонігсмана – монографія «Ка-

тастрофа єврейства Західної України» (1998 р.). Вона, безсумнівно, й досі залишається найяскравішим, найавторитетнішим дослідженням долі тих, кого в час Голокосту знищено в західному регіоні нашої держави.

2007 р. доопрацьоване й розширене дослідження геноциду євреїв Львова видається у Варшаві. Ця книга остання з тих, що в різні роки було опубліковані вченим. Він дуже тішився своїм новим успіхом. Не в останню чергу тому, що вже давно хворів, усвідомлював тягар своїх років, знав відповідь на рокове для кожної людини питання «по кому подзвін?». У передмові до нової монографії «Zagłada Żydów lwowskich (1941–1944)» Яків Самойлович писав: «Радію, що доходить до завершення друк польської версії моєї книги, що присвячена знищенню львівських євреїв. Це важливо для мене передусім тому, що народився і виховувався в Польщі...». Отже, навіть на схилі життя він придивлявся в імлю свого дитинства, аналізував свій шлях у трьох країнах, в яких за волею Провидіння проживав і невинно творив.

8 жовтня 2008 р. розпочалася остання подорож Якова Самойловича. Подорож у вічність. Пам'ять про нього назавжди залишиться в серцях тих, хто безпосередньо спілкувався з покійним, тих багатьох, кому він у різний спосіб допомагав інтегруватися в науковий простір. Пам'ять про нього живе в численних працях, що вийшли з-під творчого, інтелектуально потужного пера Вченого, Громадянина, авторитетної й благородної Людини.